

О. І. Іліаді
(Київ)

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ КОМЕНТАР ДО ДЕЯКИХ ПСЕВДОБАЛТІЙСЬКИХ ГІДРОНІМІВ ВЕРХНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Група назв протічних вод зі спільним сегментом *-дер-/дор-* розглядається в науковій літературі як частина балтійського субстрату верхньонаддніпрянського мовного ареалу. До неї належать гідроніми: *Дермя* (п. Габ'ї п. Десни; варіант – *Дермянка*), який кваліфіковано як неясний і зіставлено з жемайт. *Дирмескампа*; *Шедеренка* (п. Десни; варіанти – *Утянка*, *Утинка*), *Шедра* (л. Медведівки л. Трубежу п. Снову п. Десни), для яких пропонується тлумачення «можливо, з балтійської» (Топоров, Трубачев, 183, 213).

З нашої точки зору, ці назви коментуються на слов'янському мовному тлі. Як джерело їх виникнення може бути праслов'янське словотвірне гніздо з чільним етимомом **der-/dъr-* ‘рвати, дерти’.

Для *Дермя* (*Дермянка*) доцільно припустити первісне **Dьrme*, яке постало в результаті онімізації зниклого **dъrme*, *-ene* < **dъrati* (реконструкція пропріальної ланки можлива лише у випадку, якщо апелятив **дерм'я* дійсно був утрачений ще в дописемну добу). Формант *-me* (*-tene*) дозволяє ввести цю назву до парадигми імен на приголосний. пор.: **zname*, **ple(d)me* (в аспекті пізньої фонетичної зміни **Дерменка* > *Дермянка* пор. *Знаменка* > *Знямянка* – ойконім на Кіровоградщині). Враховуючи специфіку значення похідних із *-me*, яке, на думку Ю. В. Откупщикова, було близьке до семантики пасивних дієприкметників (Откупщикова, 106-115), можна зрозуміти мотивацію **Dьrme*. Твірний апелятив належав або до старожитнього шару термінології підсічно-вогняного господарства (тобто буквально гідрооб'єкт, суміжний із місцем, розчищеним від лісу, кущів під ниву), або ж до географічної номенклатури, призначенням якої була фіксація природних зламів, урвищ у межах берегової смуги гідрооб'єкту та суміжного з

ним ландшафту. Щодо можливості утворення у гнізді *dьr- термінів підсічно-вогняного землеробства, пов'язаних із фазою корчування, видирання, пор.: псл. *dьraka, рефлексі якого засвідчують семантику 'ділянка з-під лісу, чагарника; розчищені під ниву луки' (Аникин, 319), рос. діал. *дрань* 'місце, звільнене від лісу під посів' (Михайлова, 77) та ін. Щодо іншої мотивації пор. укр. діал. *драчок* 'острів на озері' (Черепанова, 72).

Аналогічно коментується й гідронім *Шедра*, у структурі якого, крім кореня *dьr- (імовірно, первісно кореневе ім'я *dьra), знаходимо експресивний префікс *se-. Архаїчна префіксальна модель дає підстави для реконструкції пари *Sedьra/*sedьra, що входить до ряду формацій типу *severь, **Sevorna*ь (реконструкцію див.: Іліаді, 79, 143). Втрата твірного *dьra є свідченням давності утворення.

Подібним чином витлумачується *Шедеренка*, тільки в цьому випадку префікс *ше*-, враховуючи укр. пот. *Деренок* п. Дністра (*Деренекъ*, *Доронок*), *Деренюха* – назви річок (СГУ, 167), долучився до живої основи *дерен*- (< псл. *dьrьtь; ЭССЯ 5, 224-225), успадкованої українськими діалектами з найдавніших часів (стосовно інших випадків реалізації *der-/*dьr-/*dir- в українському гідроніміконі див.: Лучик, 158-160).

Структурно близькі *Болгача* (*Болгачь*) л. Дніпра, *Балгучка* п. Провариш л. Ужа л. Дніпра у фаховій літературі були співвіднесені між собою й розцінені як неясні. Паралельно було висловлено припущення про присєднання слов'янських суфіксів до балтійської основи *balg*-, пор. лтс. *Balga* – ріка, д.-прус. *Balga* (Топоров, Трубачев, 177). Не піддаючи сумніву таку інтерпретацію, вважаємо, однак, можливим й інше трактування генези вказаних слів. Воно передбачає введення їх у коло питомо слов'янських лексем на зразок укр. *Балгач* – назва озера, *Балган* – урочище, *Балгани* – назва лісу в Поліссі (Черепан., 29), діал. *болгане* 'великі камені' (Марусен., 279) Вони продовжують давні *bьlgaць, *bьlgatь, сформовані на базі основи *bьl- (ступінь редуції і.-є. **b(h)el*- 'здуватися, товстіти', розширеної *g*-детермінативом). Інше нарощення цього етимона знаходимо в укр. діал. *бовд* 'камінь, скеля', *бовда* 'гола гіпсова скеля' (Марусенко, 217) < *bьldь/*bьлда < *bьldь/*bьlda) тощо. (детальніше про етимологічне гніздо *bьld- див.: Козлова, 215-227). Видається логічним визначити *Болгачь* (*Болгача*, певно, вторинна форма), *Балгучка* як похідні від *bьlgaць (з *o*- й *a*-рефлексцією ь), *bьlgoць (?) (із пізнішою субституцією *o* > у під впливом назв на -уч). В

основу мотивації було покладено або вказівку на наявність на узбережжі цих гідрооб'єктів великого каміння, опуклих скель, або таку рису, як «роздування» річок, озер у період повноводдя навесні, коли вони виходять із берегів і підтоплюють суміжні території.

Отже, залучення слов'янського лексичного матеріалу до пояснення деяких гідронімів, які вважають балтійськими, виявляє їх слов'янське походження, вкотре ілюструючи провідний характер принципу самобутності в етимологічних дослідженнях.

Література та джерела

Аникин – Аникин А. Е. Этимология и балто-славянское лексическое сравнение в праславянской лексикографии: Материалы для балто-славян. словаря. – Новосибирск, 1998.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. – М., 1978. – Вып. 5.

Іліаді – Іліаді О. І. Структура і семантика праслов'янського слова в генетичному гнізді **ver-*: Дис. ... канд. філол. наук. – Кіровоград, 2000.

Козлова – Козлова Р. М. Некоторые аспекты методики выявления балтизм в славянских языках // *Bałto-słowiańskie związki językowe*. – Wrocław, 1990. – С. 215-227.

Лучик – Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996.

Марусен. – Марусенко Т. А. Названия рельефов в говорах Хмельницкой области УССР // *Карпатская диалектология и ономастика*. – М., 1972. – С. 277-299.

Марусенко – Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // *Полесье*. (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М., 1968. – С. 206-255.

Михайлова – Михайлова Л. П. Земледельческая лексика в русских говорах Карелии // *Эволюция лексической системы севернорусских говоров*. – Вологда, 1984. – С. 73-83.

Откупщиков – Откупщиков Ю. В. Из истории словообразования в славянских языках // *Очерки по словообразованию и словоупотреблению*. – Л., 1965. – С. 106-115.

СГУ – *Словник гідронімів України* / Укладачі: І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін. – К., 1979.

Топоров, Трубацев – Топоров В. П., Трубацев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М., 1962.

Черепан. – Черепанова Е. А. Микропонимия Черниговско-Сумского Полесья. – Сумы, 1984.

Черепанова – Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. – Сумы, 1984.